

Religieuze verwondering en evolutie

Inleiding

Na Alom Schepping uit 2009 verwondert de schrijver zich in dit artikel vol interessante wetenswaardigheden over al wat leeft en wat dat betekent voor zijn religieus-humanistische levenshouding. Hij deelt zijn verwondering over de evolutie en de invloed die de verwondering op zijn leven heeft.

In dit artikel onderzoek ik of religieuze verwondering verdiept kan worden door de ontwikkeling van de evolutietheorie op moleculair niveau sinds Erwin Schrödinger in 1944 de vraag stelde *Wat is leven?*ⁱ Ook de Bijbel biedt een evolutionair uitgangspunt, diep verborgen in het Hebreeuws van het boek Genesis.

Ik typeer eerst religieus humanisme als beweging in de zin van een aantal mensen die zich achter een ideaal verenigen. Hoe zou deze beweging mensen kunnen inspireren het goede te doen zonder in dwang te vervallen? Een instituut, zoals een kerk of een staat kan op mensen dwang uitoefenen met een heilsverwachting of met wetgeving, maar een beweging kan hooguit aandringen, motiveren.

Ik verwonder mij ten diepste over al het wetenschappelijk inzicht in de evolutie, met name zoals dat zich in mijn levenstijd verder heeft ontwikkeld in de microbiologie.

Tot slot is het de vraag hoe de mens zich verhoudt tot de evolutie. Je kunt deze verhouding zien als uiterst problematisch, zoals in een recente, wereldwijd gelezen cultuurgeschiedenis, of als een autonoom proces of als een verwonderlijk gegeven waarvoor je als mens in jouw levenstijd medeverantwoordelijk bent.

Ik kies ervoor - puur individueel - de levenszin op me te nemen en te proberen het goede te doen zonder de garantie dat het achteraf het juiste blijkt.

door Willem Hirs

Taal en betekenis van religieus humanisme

Zoals zo vaak bij een enkel woord, zijn er meer betekenissen voor woorden als 'religieus' en 'humanisme' die verwijzen naar de werkelijkheidⁱⁱ, blz. 17. Dit geldt te meer voor een woordcombinatie als religieus humanisme. In Wikipedia vind je als definitie: 'Religieus humanisme is een integratie van religieuze gevoelens, rituelen of

spiritualiteit met humanistische overtuigingen, waarbij de menselijke ervaringen, waarden, belangen en mogelijkheden centraal staan.' Behalve dat een dergelijke definitie weer andere woorden gebruikt die om een uitleg (betekenis) vragen, is het ook de vraag of religieus humanisme niet meer is dan een integratie van beide woordbetekenissen. Al te gemakkelijk kan je bij enkel integratie je afvragen wat dan seculier en spiritueel humanisme zou kunnen betekenen, zoals Wikipedia doetⁱⁱⁱ. In dat geval functioneert 'religieus' als een beperkende factor voor humanisme, want er zijn blijkbaar ook andere humanismen. Kan religieus humanisme ook meer zijn dan de afzonderlijke woorden leren?

Wat betekent religieus humanisme opgevat als een geheel? Naar welke werkelijkheid verwijst die betekenis? (*Taal en betekenis*, blz. 22)

Jos de Wit, schrijver van het boek *Bosbeekje of brede rivier*, beschreef het als een historische werkelijkheid^{iv}. Betekenis is dan niet meer een uitleg van woorden of combinatie daarvan, maar een tijdgebonden cultureel verschijnsel, of volgens Wittgenstein, een 'taalspel'^v (*Taal en betekenis*, blz.179-183).

Je kunt van religieus humanisme ook verder studie maken. Dan blijkt de actuele betekenis legio en toch te bundelen in de lezingen van het gelijknamige seminar en het Centrum voor Religieus Humanisme. Dat bundelen doet met name Hans Alma wonderwel (een vormgebonden taalspel).

In *Alom Schepping*^{vi} heb ik in navolging van Karen Armstrongs religieuze spiltijd, die 2500 jaar geleden opkwam, over een wetenschappelijke spiltijd (blz. 29) geschreven, die 400 jaar geleden opkwam. Het satirische boek '*Lof der Zotheid*', waarmee de religieus-humanist Erasmus een beroep deed op de redelijkheid verscheen in 1509. Dat was een eeuw eerder dan Galilei's studie over beweging: de valversnelling is onafhankelijk van de massa. In *Alom Schepping* diende het als voorbeeld voor 'de natuurwetenschappelijke ontsluiting van de werkelijkheid'. Ik citeer hier opnieuw de sterrenkundige F.D. Fokker^{vii} die het heeft over een religieuze ervaring die gevoed wordt door natuurwetenschappelijk kennis. Die mede wetenschappelijk gevoede religieuze ervaring vormt wellicht de religieuze verwondering van religieus humanisme.

Hoe anders is de moderne mens gaan denken over schepping, dan in de middeleeuwen toen men geloofde in God als schepper van alle werkelijkheid. Die transcendente God is bovendien goed en de mens is de 'kroon' van zijn schepping, zie Genesis 1:31 en 1:26.

Dwang versus drang

De dwang die bijvoorbeeld nog tot op heden van het orthodoxe Christendom uitgaat dat precies voorschrijft wat gelovigen wel en niet mogen, moet gelovigen kerks houden. Bij God moet je telkens te rade gaan over je denken en doen om gelukkig te zijn en kans te maken op een eigen gelukkig hiernamaals. Ik stel het expres wat simpel, want ik pretendeer niet er iets origineels over te kunnen schrijven. Tachtig jaar geleden leerde ik uit mijn hoofd uit de catechismus: 'Waartoe zijn we op aarde? Wij zijn op aarde om hier en in het hiernamaals gelukkig te zijn'. Zodra het bovennatuurlijke godsbeeld vervloeit en ook alle werkelijkheid, zowel goed als

kwaad, gaat omvatten, verdwijnt die dwang. Net als alles en iedereen ben ik er deel van. Al naar gelang wat ik kan, mag en wil, bepaal ik zelf hoe ik voor wat en wie liefdevol probeer te leven. Het gaat niet langer om een dwingende kracht van buiten, maar om een drang van binnen, een verlangen naar de zin van mijn leven^{viii} en om het goede te doen.

Maar ik mis wat in enkel een drang. Het is niet de dwang, maar wel de urgentie van religieus humanisme. Noem het een lange termijn perspectief, geen persoonlijk hiernamaals, maar wel een toekomst voorbij aan mijn sterfelijk leven. Anno 2026 met de escalatie van mondiale crises is dit een begrijpelijk verlangen, lijkt me.

In het begin van mijn leven was er ook een crisis: de tweede wereldoorlog. Simone Weil werd in 1942/43 uitgenodigd om mee te schrijven aan de Universele Verklaring van Rechten van de Mens (UVRM). Zij had in de jaren 30 als filosoof het nodige geschreven over de ontwikkeling van mensenrechten sinds de Franse revolutie en de voorgeschiedenis daarvan. Maar ze weigerde uiteindelijk aan de UVRM mee te werken. Eerder heb ik dat nooit begrepen. Was het wispelturigheid van deze Joodse filosoof, die in haar korte leven (1909-1943) achtereenvolgens marxiste, activist, fabrieksarbeider, mystica en christen was, maar zich niet tot het christendom bekeerde? Simone Weil verzette zich niet tegen de humanistische idee van menselijke waardigheid (het doel van de UVRM), maar wel tegen de idee dat rechten het fundament van een rechtvaardige samenleving zouden vormen. Ze vond dat de UVRM een verkeerd uitgangspunt koos. Niet juridisch afdwingbare rechten, maar verplichtingen tegenover andere mensen en hun mogelijkheden zouden centraal moeten staan. Haar argument: Op een onbewoond eiland heb je weinig aan rechten. Er is verder niemand. Maar je wens om te proberen voort te leven is onvoorwaardelijk. De drang van de mens naar de zin van haar/zijn leven en de wens het goede te doen zijn gebleven^{ix}. Het zijn geen verplichtingen die zijn opgelegd door instituties als de staat of de kerk. Menselijke waardigheid en verplichtingen hebben, in de ogen van Simone Weil, primair te maken met de met rede begaafde, autonome mens.

Er staan overigens wel plichten in de UVRM en die zijn min of meer juridisch afdwingbaar (gemaakt). Later is ook wel geprobeerd weg te blijven van die institutionele dwang. In 1997 zijn individuele verplichtingen van de mens in een *Universele Verklaring van Verantwoordelijkheden van de Mens*^x (UVVM) opgenomen. De opstellers waren onder meer enkele oude staatsmannen, zoals Helmuth Schmidt, Dries van Agt, Jimmy Carter en Giscard d'Estaing. Uit *Het belang van individuele mensenplichten*^{xi}, een artikel in het maandblad *Ars Aequi* in 2012, begrijp ik dat de juridische kritiek ernstig was, zodra je individuele verplichtingen van het mens zijn institutionaliseert.

In dit artikel gaat het mij om de vraag hoe Weils individuele verplichtingen mensen meer zouden kunnen aanzetten tot een religieus-humanistische levenshouding. Daarom noemde ik in 2004 het Apostolisch Genootschap een religieus-humanistische beweging^{xii} (zie mijn artikel *Individu en gemeenschap*, 2004, blz. 5).

De dienst is nog steeds te zien als een activerend taalspel, dat aanspoort tot liefdevol handelen.

Disclaimer: Ik ga in dit artikel uit van de eigen religieuze verwondering. Daarmee is mijn verhaal niet bijzonder deskundig op het gebied van de microbiologie. Ik stop dan ook wanneer de vereiste specialistische kennis te omvangrijk wordt en niet meer nodig is voor het verklaren van de verplichtingen, zoals ik die momenteel ervaar.

Impressies vooraf

Omstreeks mijn twaalfde levensjaar nam een jonge buurvrouw, Nel Wormhout, toen een twintiger, me mee voor een wandeling door de Kennemer duinen. Ze had een toegangsabonnement dat dat toestond zonder extra kosten. Zo een beetje bij elke plant en boom stond ze stil en vertelde over groei, bloei en voortplanting, ze wees me naar verschillende rondvliegende vogels en kende van alles de wetenschappelijke namen. Ik was stomverbaasd over zoveel kennis van zaken die in mijn ogen niet belangrijk was.

Mijn middelbare school in Haarlem, is vernoemd naar Gregor Mendel (1822-1884). Deze Augustijner monnik bestoof bloemen van de erwtenplant met het eigen stuifmeel of dat van een andere erwtenplant met wat andere eigenschappen. Na jaren van erwten kweken ontdekte hij de systematiek van overerving van eigenschappen. Met de Mendelwetten begon de genetica, de erfelijkheidsleer.

Zijn tijdgenoot, Charles Darwin (1809-1882) kende zijn werk niet. Darwin ontwierp de evolutietheorie, 'descent with modification', maar kon het mechanisme achter mutaties, genetische variaties tussen generaties, niet altijd goed verklaren^{xiii}. Toch vermoedde hij als eerste de gemeenschappelijke afstamming van alle leven op aarde.

Hugo de Vries (1848-1935), verzamelde als middelbare scholier planten uit dezelfde Kennemer duinen voor zijn herbarium. Op school leerde ik dat hij later beide leerstellingen met elkaar verbond. Darwins veranderingen ten gevolge van externe omstandigheden ruilde hij in voor Mendels sprongsgewijze veranderingen. Hij concludeerde begin twintigste eeuw dat erfelijk materiaal uit bepaalde eenheden was opgebouwd. Later worden die eenheden genen genoemd.

De evolutietheorie werd daarmee bevestigd en is sindsdien ingeburgerd in het denken, ook in het Apostolisch Genootschap. Zo werd bijvoorbeeld in 1984 geschreven over de 'glans van het groeiende, evoluerende leven' (weekbrief 17 juli 1984). Sindsdien tot 2001 werd vooral gesproken over God als *levensmacht* en *liefdesmacht*. Daarna tot 2011 kwam de mens voort uit sterrenstof en sindsdien verwonderen we ons met Bert Wiegman erover hoe menselijke leven in het begin van de celdeling ontstaat. Maar bij al deze typering van het leven denk ik dan steeds: Hoe dan!? Want ik zoek mijn religieuze verwondering in de evolutie, sinds ik *Gevoel voor verhoudingen, God, evolutie en ethiek* van Frits de Lange^{xiv} las.

Alom evolutie

Om mijn vraag te beantwoorden, geef ik in dit artikel een verdergaande biologische uitwerking van het procesdenken, dan ik dat met citaten heb geïllustreerd in *Alom Schepping* (blz. 69-74). In dat denken is de evolutie begonnen met de Big Bang. De eerste sterren ontstaan na 1 miljard jaar, ons zonnestelsel na 10 miljard jaar, de eerste eencellige organismes met ketens van RNA en DNA na 11,5 miljard jaar. Het is een opeenvolging van een kosmische, planetaire en biologische evolutie. Van een culturele evolutie is pas 20 miljoen jaar geleden sprake als de eerste apensoorten ontstaan, waaruit 2,5 miljoen jaar geleden de eerste mensensoorten voorkomen (zie *Gevoel voor verhoudingen*, blz. 76). Ik citeer hier de Lange, omdat een nauwkeuriger weergave dan deze globale beweringen veel genuanceerder ligt en vele bladzijden extra informatie zou vergen. Het gaat mij in deze om het aangeven van een tijdsvolgorde.

Aan dit alles komt ook weer een einde als over vijf miljard jaar de zon het begeeft. Meer dan zestig jaar geleden liet de sterrenkundestudent Piet van der Kruit, net als ik lid van de apostolische studentenkring, mij in de Leidse sterrenwacht naar de sterren kijken en hij vertelde van dat einde. Een moedeloos gevoel overviel mij. Hij troostte: 'Het duurt nog erg lang!' Inderdaad gaan dit soort getallen ieders inbeeldingsvermogen te boven.

Orde uit wanorde

Er is voor ons mensen een direct met onze zintuigen waarneembare wereld van objecten. Sinds een paar eeuwen verbruiken we allerlei fossiele energiebronnen om ons huis te verwarmen of te koelen en ons voort te bewegen over de wat grotere afstanden. In die technologische wereld regeren de mechanische en thermodynamische natuurwetten van Newton. Een voorbeeld: een heteluchtballon stijgt op omdat de luchtmoleculen in de ballon door de toegevoegde energie zich *willekeurig* maar gemiddeld *sneller* gaan bewegen dan daarbuiten, leidend tot een opwaartse druk op de ballonwand. Jim Al-Khalili en John McFadden^{xv} (2015) beschrijven hoe onze bekende wereld van vaste objecten, vloeistoffen en gassen geregeerd worden door deze wetten. Voeg energie toe aan ballonnen, stoommachines en verbrandingsmotoren en er ontstaat een druk, die al of niet mechanisch ondersteund, benut wordt. De ballon stijgt op, de stoomboot vaart, de auto rijdt.

Orde uit orde

Hun evolutiebiologische studie brengt het moleculair vervolg op die wereld in beeld. Feitelijk is het een onvoorstelbare wereld omdat hij te klein is voor oog en microscoop en luistert naar andere wetten dan die van Newton. De moleculaire biologie en kwantumbiologie hebben onderzoeksobjecten ter grootte van hooguit een nanometer, een miljardste van een meter. Atomen, protonen, elektronen en neutronen blijken zich heel geordend te gedragen, zo ook de overdracht van erfelijk

materiaal met DNA, wat bij celdeling plaatsvindt. In de regel ontstaat in deze wereld van de elementaire deeltjes orde uit orde.^{xvi} Toch speelt het toeval ook hier een rol en lukt het soms niet het DNA foutloos te kopiëren voor de volgende cel, wat al of niet kan leiden tot een kwaadaardige tumor. En heel soms is het een mutatie die beter past bij de externe omstandigheden, wat uiteindelijk kan leiden tot een beter aangepaste plant of dier.

In elke cel van een organisme zit hetzelfde DNA. Het is een gedraaide dubbele helix (dubbele kralenketting) van atomen die elkaar ook nog eens vasthouden door een gemeenschappelijk waterstofelement. Het gaat bij de mens om tot wel 247 miljoen gepaarde atomen per chromosoom, waarvan men er 46 heeft. Dit DNA heeft in totaal 22000 erfelijke eigenschappen (= genen). Een gen bestaat dus uit meer gepaarde atomen.

Jim Al-Khalili en John McFadden laten zien hoeveel onderzoek op (sub)atomair niveau er nodig is om bijvoorbeeld te ontdekken:

- Hoe een roodborstje bij de halfjaarlijkse trek waarneemt in welke richting het moet vliegen,
- Hoe we de geur van bloemen ruiken en
- Hoe de mens een levende cel kan maken.

Uit hun boek blijkt dat er overigens nog een lange weg te gaan is, voordat we de veronderstelling van Darwin kunnen bevestigen dat het leven begon in een warm poeltje met allerlei fosforzouten, licht, warmte, elektriciteit, enz., waar een chemische eiwitverbinding werd gevormd, klaar om nog complexere veranderingen te ondergaan^{xvii}

Wat is leven?

Paul Nurse, die voor zijn onderzoekingen in 2001 de Nobelprijs kreeg, beschreef in zijn *Wat is leven?*^{xviii} 76 jaar later dan Erwin Schrödinger vijf stappen om het leven te begrijpen:

- De cel,
- Het gen,
- Evolutie door natuurlijke selectie,
- De chemie van het leven en
- Leven als informatie.

Een cel heeft een bepaalde levensduur en kan tijdens zijn bestaan door het voedsel dat hij opneemt en door tijdig het DNA te kopiëren nieuwe cellen vormen. Wat er nu het eerst was, voedsel of DNA, noemt hij een kip-en-ei kwestie. Hij onderzocht jarenlang gisten die niet in staat waren tot deling maar wel tot groei. Ze werden abnormaal groot. Tot hij eindelijk een aantal gistcellen ontdekte zonder die onstuimige groei. Hiervoor bleek één gen verantwoordelijk, dat de groei afstopte en op tijd de deling in twee identieke dochtercellen in gang zette. Hieruit concludeert hij dat soms een mutant van een bepaald gen in een eenvoudige gistcel al streeft naar overleven en voortplanten. Sindsdien zijn er meer mutanten van hetzelfde gen

gevonden die het proces van overleven en voortplanten regelen. Dit gen is eigen aan alle organismen van eencelligen tot mensen. Dit kon ook terug in de tijd worden vastgesteld.

Opnieuw: De veronderstelling van Darwin dat alle leven voortkomt uit een warm poeltje is hiermee niet in strijd, lijkt mij. De evolutietheorie is een soort legpuzzel waarvan je telkens een stukje vindt. De theorie is geen nieuws. In de laatste anderhalve eeuw zijn we er aan gewend geraakt op deze manier over de biologische evolutie te denken. Er is nog wel een lange weg te gaan om de 3,5 miljard jaar te overbruggen om van een aardatmosfeer zonder zuurstof te komen tot de complexiteit van alle leven van deze 21ste eeuw.

Paul Nurse beschrijft ook de rol van de chemie en het DNA, als op het leven gerichte informatie. Maar ik stop, want ik mis verder de specialistische kennis om verder over de evolutie op (sub-)atomair niveau te kunnen uitwiden. Mij is duidelijk uit de twee microbiologische boeken die ik las, dat mijn religieuze verwondering het leven betreft, nog meer dan de sterrenhemel.

Paul Nurse zegt het zo mooi”.

‘We zijn ten diepste verbonden met al het andere leven: zowel met de kruipende kevers, besmettelijke bacteriën, fermenterende gisten, nieuwsgierige berggorilla’s en fladderende gele vlinders, ... als met alle organismen in de biosfeer. ... één lange onmetelijk uitgestrekte familielijn die via een nooit verbroken keten van celdelingen teruggaat tot in de ondoordringbare mist van de diepe tijd. En voor zover we weten zijn wij mensen als enige levensvorm in staat om de diepe onderlinge verbondenheid op te merken en om na te denken wat dat betekent. Dat maakt ook dat we een speciale verantwoordelijkheid hebben voor het leven op deze planeet, dat immers bestaat uit onze nabije en verre verwanten. We moeten om al dat leven geven, we moeten ervoor zorgen. En om dat te kunnen doen moeten we het begrijpen.’ (*Wat is leven?* laatste blz.)

Eerder in zijn boek zegt hij niet te begrijpen wat te doen aan het snel afnemende aantal insecten wereldwijd, waardoor de voortplanting van het ecosysteem als geheel gevaar loopt. Vandaar zijn drang om te begrijpen.

Andere onderzoekers wijzen overigens op het vermogen van ecosystemen om tot een nieuw evenwicht te komen. Bijvoorbeeld zestig miljoen jaar geleden verdwenen de dinosaurussen en vele andere plant- en diersoorten door de inslag op aarde van een immense meteoriet. Het leven kwam echter opnieuw tot ontplooiing.

Levensgrond

Het besef van de samenhang van al het leven en de verantwoordelijkheid van de mens humaan te leven, is in het boek Genesis al aanwezig. De term ‘adamah’, is

diepgaand door Marianne Storm^{xix} (2006) onderzocht. De schrijfster deed een studie klassieke talen en theologie en leerde Hebreeuws. Ze was mede vertaalster van 'Tora, de onderwijzing van Mosje', een boek waarvan ze achteraf zegt dat het nogal wat extra uitleg in Bijbelkringen vergde. Op verschillende plaatsen in Genesis en elders in de Tenach wordt 'adamah' gebruikt en de *directe* verwijzing^{xx} is duidelijk: Akker. De schrijfster onderzoekt de zinsverbanden waarin de term gebruikt wordt en komt tot 'levensgrond'. Aan Adam, die uit de 'adamah is geschapen, is niet alleen het leven gegeven, maar ook een verantwoordelijkheid, een oproep om daadwerkelijk humaan te leven.

Cultuurgeschiedenis

65 Jaar geleden las ik drie dikke boeken van Arnold Toynbee over opkomst, bloei en verval van beschavingen, geschreven tussen 1934 en 1961. Hij was daarin niet deterministisch, maar wel ongerust over de toestand van de tijd, waarin hij leefde. De ecologische crisis speelde nog geen rol daarin.

150 Jaar na de publicatie van *On the origin of species* maakten de VPRO en Vlaamse omroep opnieuw de reis van de Beagle. Een van presentatoren van de documentaire en evolutiebioloog, Dirk Draulans^{xxi}, hield een dagboek bij van zijn waarnemingen. Het was een avontuurlijk verslag en tegelijk een aanklacht. Het ecosysteem is in anderhalve eeuw verschrikkelijk verarmd en verziekt.

De geschiedkundige Yuval Noah Harari^{xxii} is een biocultureel pessimist. Hij vreest in zijn mensheidsgeschiedenis (een tijdgebonden taalspel) dat de moderne mens (sapiens) de evolutie zelf ter hand zal nemen en vraagt in zijn slotzin zich af of er iets gevaarlijkers bestaat dan ontevreden, onverantwoordelijke goden (sapiens) die niet weten wat ze willen? (p.446)

De natuurwetenschapper Frans W. Saris verweert zich tegen Harari's opvatting dat de evolutie geen richting heeft, dat het een blind proces is. Hij gelooft dat de evolutie leidt tot steeds grotere complexiteit en onderlinge afhankelijkheid (een natuurwetenschappelijk taalspel, waarbij de erfelijke informatie van onze genen overleeft door de gerichte filtering op zich wijzigende externe omstandigheden. Hij noemt dat *Darwin's cijferslot*.^{xxiii}). Dit lijkt volgens hem ook te gelden voor de culturele evolutie van mensen: taal, muziek, dans, beelden, wetenschap, technologie, waarbij de vrije wil van de mens de externe omstandigheid is die mede bepaalt wat wordt overgeërfd. Hij vraagt in de epiloog (p. 173) zich af of de God van Spinoza^{xxiv} niet bij uitstek de God van de eenentwintigste eeuw is.

Het is in mijn ogen ook de idee dat we de evolutie nooit in zijn geheel kunnen doorgronden, omdat we er slechts tijdelijk deel van zijn, terwijl heel de evolutie verder gaat.

Meer dan het gewone

Is God goed te noemen? Het antwoord is 'ja', als en voor zover wij mensen de goede dingen doen. In het Apostolisch Genootschap noemen we dat liefdesmacht. We denken daarbij aan het blijf geven van een humane levenshouding, de oproep die sinds de eerste mens, Adam, aan de mensheid is gedaan. Er is echter meer, het gaat om heel de 'adamah'.

Helpt nu meer kennis van de evolutie een duidelijker en gericht zicht te krijgen op wat me in de praktijk van het leven te doen staat? Die kennis transformeert in religieuze verwondering, omdat deze me levenslang medeverantwoordelijk maakt voor de externe omstandigheden waarin al het leven kan overleven, voortplanten en muteren.

Aan de kosmologische en planetaire evolutie kunnen mensen weinig doen. De aarde kan door een atoomoorlog of door een te groot projectiel uit de ruimte millennia lang in duisternis gehuld worden. De aarde kan ook nog veel ernstiger dan nu geteisterd worden door oeverloos gebruik, conflicten tussen staten enz. Dit zal de huidige crises nog verder kunnen verergeren. Wat me rest zijn de individuele verplichtingen van Simone Weil die we niet alleen hebben voor eigen en andermans leven, maar ook voor alle leven. Dat is dus meer dan een liefdevol mens zijn voor mijn medemens.

Voor wie dit te abstract is, heb ik wel wat concrete voorbeelden, waaraan ik overigens lang niet voldoe (een activerend taalspel). Draag bij aan de energietransitie: zonnepanelen, isolatie van het huis, warmtepomp, elektrische auto, enz. Stem op een partij met een duurzaamheidsprogramma. Stop met vliegvakanties. Eet minder of geen vlees enz. En nog steeds ook medemenselijkheid: Zoek wat je raakt in het (samen)leven, geef aandacht zonder oordeel, beoefen levenskunst enz. Dit alles beperkt zich tot de bekende eigen vierkante meter. Het zijn de individuele verplichtingen, waarvan je je als redelijk en autonoom mens bewust kan zijn en die aansporen tot een religieus-humanistische levenshouding. Kerk of staat en alle overige geïnstitutionaliseerde verschijningsvormen hebben slechts een bijrol als het gaat om je verplichtingen als mens als 'kroon' op de evolutie.

En dan nog kunnen onze concrete, goedbedoelde acties, bijvoorbeeld een elektrische auto rijden in plaats van een met een verbrandingsmotor, achteraf desastreus blijken, omdat het maken, gebruiken en vernietigen van die e-auto nog schadelijker voor het ecosysteem is dan een o zo sleetse Deux Cheveaux.

Maar ik wil graag niet in mineur eindigen. Het eeuwige leven bestaat! Weliswaar is dit niet voor individuen weggelegd, zoals de catechismus suggereerde, maar wel voor de genen waaruit we zijn voortgekomen en die we als mensheid overbrengen naar het volgende geslacht. Ook is er een cultuur die langer blijft dan een mensenleven. Het vereist wel dat we ons ertoe verplichten eraan te werken.

Als je niet zo iemand als Simone Weil bent, houdt een verplicht gevoel maar moeilijk stand. Daarom verdiep ik mij het liefst met medemensen in al wat me kan bemoedigen en inspireren tot een religieus-humanistische levenshouding en dat is nog wel meer dan de dienst op zondagochtend.

Over de auteur

Willem Hirs (1939) groeide op in een uiteindelijk oecumenisch RK-milieu dat hem losweekte van de idee zijn leven te zien als voorbereiding op een bovennatuurlijk hiernamaals. In het begin van zijn studie in Leiden verliet hij de kerk. Vervolgens ontmoette hij zijn apostolische levenspartner en sindsdien probeert hij zijn leven zin te geven in het 'hier en nu'. Hij is sinds 1970 lid van Het Apostolisch Genootschap na een kennismakingsperiode van enige jaren.

Als medisch socioloog verzorgde hij vanaf 1970 diverse publicaties, aanvankelijk op het terrein van de geestelijke volksgezondheid en tot 2004 op het terrein van het onderzoek en de ontwikkeling van classificaties en terminologie in de gezondheidszorg, tevens het onderwerp van zijn dissertatie.

ⁱ Erwin Schrödinger, *Wat is leven?* 1944.

ⁱⁱ Martin Stokhof, *Taal en betekenis, een inleiding in de taalfilosofie*, Amsterdam 2000, blz.17, 22, 54 en 179-183.

ⁱⁱⁱ Bij spiritueel humanisme lijkt trouwens minstens van een overlap sprake: De spiritualiteit wordt gevonden in de eenheid met de natuur; de mens heeft daarin zijn eigen plaats en verantwoordelijkheid; geen religie met regels, wel een spirituele eenheid die geleefd kan worden in volle verantwoordelijkheid voor eigen daden. Seculier lijkt vervangen te kunnen worden door niet-religieus.

^{iv} Jos de Wit, *Bosbeekje of brede rivier? Van humanistisch christendom naar religieus humanisme*, 2023, 304 blz.

^v In een taalspel gaat het om de betekenis van de handeling die met het taalgebruik verricht wordt: een geschiedenis, een leervorm, een bezinning met een oproep.

^{vi} Willem Hirs, *Alom Schepping*, Baarn 2009, 111 blz. boek 2009-3, zie www.vanOosbreestichting.nl.

^{vii} F.D. Fokker, *Om het zo te zeggen, religieus-humanistische essays over weten, geloven en beleven*, 1998.

^{viii} Hans Alma, *Het verlangen naar zin*, 2020, 224 blz.

^{ix} Simone Weil kende ongetwijfeld het wereldberoemde verhaal van Daniel Defoe over Robinson Crusoe uit 1719; meer recent: de film *Cast Away* uit 2001 met Tom Hanks laat 143 minuten overlevingsdrang zien!

^x [A Universal Declaration of Human Responsibilities | InterAction Council](http://www.universaldeclarationofhumanresponsibilities.org).

^{xi} Eric Boot, *Het belang van individuele mensenplichten*, Ars Aequi, 2012, blz. 903-912.

^{xii} Willem Hirs, *Individu en gemeenschap*, 11 blz. 5, artikel 2004-2, zie www.vanOosbreestichting.nl.

^{xiii} Charles Darwin, *De reis van de Beagle*, 2012 (The Voyage of the Beagle, 1839) en *On the origin of species by means of natural selection*, London 1859.

^{xiv} Frits de Lange, *Gevoel voor verhoudingen. God, evolutie en ethiek*, Kampen 1997, 227 blz.

^{xv} Jim Al-Khalili en John McFadden, *Hoe leven ontstaat, op het snijvlak van biologie en kwantumleer*, Amsterdam 2015.

^{xvi} Natuurkundigen als Einstein, Bohr, Heisenberg schreven begin 20ste eeuw enerzijds over golven en anderzijds over deeltjes om hetzelfde aan te duiden, dat nog veel kleiner dan een nanometer is. Deze golf-deeltje-entiteiten gedragen zich absurd. Ze vertonen in levende cellen samenhang (kwantumcoherentie) waar je chaos zou verwachten, ze geven de waarschijnlijkheid van de positie en snelheid van deeltjes aan (superpositie), ze vermijden energie barrières (kwantumtunneling) en ze zijn op meer plaatsen tegelijk wel en niet (verstrengeling).

^{xvii} Charles Darwin, brief aan Joseph Hooker, 1871.

^{xviii} Paul Nurse, *Wat is leven?*, 2020.

^{xix} Marianne Storm, *'ademah – levensgrond, een bijbels-theologische studie met filosofische en praktische aspecten*, Delft 2006, 218 blz.

^{xx} Willem Hirs, *Het levende woord, een reflectie op Bewogen Woorden en Alom Schepping*, artikel 2018-4, zie vanOosbreestichting.nl, zie ook noot ii, blz. 91.

^{xxi} Dirk Draulans, *Beagle dagboek, op reis naar de oorsprong van de evolutie*, Antwerpen 2010, 592 blz.

^{xxii} Yuval Noah Harari, *Sapiens, een kleine geschiedenis van de mensheid*, Uitgeverij Thomas Rap 2017, 462 p.

^{xxiii} Frank W. Saris, *Darwins cijferslot, onze eigen draai aan de evolutie*, Amsterdam 2018, 181 p.

^{xxiv} Spinoza stelde dat 'God' en natuur als oneindige substantie hetzelfde zijn en dat inzicht in de natuur de kennis van het 'goddelijke' verhoogt.